

Sipos Lajos

„Nem dolgozik el mindent az utókor elől”

Lengyel András: Tömörkény-tanulmányok

Nagy sebességgel esnek ki azok a szerzők az irodalom kanonizáltak jelzett rendjéből, akik fontosnak tekintették a képviselői elvet, a személyességet és a jelentést. Ugyanakkor nőni látszik azoknak a fontossága, akik a dekonstruktivistahermeneutikus-posztmodern irodalom fogalomrendszerében gondolkoznak, s úgy vélekednek – Jauss szavaival szólva –, az irodalmi mű *„olyan beszéd, amelynek elhangzása közben kell megteremtenie az őt megérteni képes beszélgető társat”*. Ebben a hullámban különösen méltánytalan helyzetbe kerülnek azok a szerzők, akikre rá lehet mondani, nem kis csúsztatással: a platonai fogalom szerinti „valóság”-ot mimitizálták. Ez utóbbi körbe sorolhatnák a személyes és társadalmi helyzetüket tematizálók, ezt irodalmi beszéddé formálók, s azok, akik látszatra a népelet tereit, tárgyait, történéseit, fordulatait, beszédmódját is mozgósították szövegekben, akiknek ihletettségét néprajzi jellemzéssel is le lehet írni. Ez utóbbi körbe tartozónak tekinti a felületes vélekedés Tömörkény Istvánt.

Tömörkény életművének befogadását sok minden nehezíti.

Lengyel András évjelölő összeállítása szerint nyolcvankilenc napilapban, élc-lapban, évkönyvben, szakfolyóiratban jelentek meg tárcái, tudósításai, karcolatai, novellái, néprajzi érdekű írásai, nyelvjárási és szótörténeti közleményei az *Aszód és Vidékétől*, a *Borsszem Jankótól*, a *Hadiügyi Szemléltől* a clevelandi *Szabadságig*, a *Szegedi Híradóig*, a szabadkai *Tulipánig*, az *Ethnographiától* a *Magyar Nyelvig*. Ennek a hatalmas anyagnak jó része még nem jelent meg kötetben, nem tudható, hogy azonos vagy hasonló címmel jelzett szövegek egyszerű átvételek csupán vagy újraformált szövegek.

Akadályozza a recepció alakulását, hogy a „néprajzi hitel” szókapcsolattal jelezhetőnek gondolt írásai, alaposabb mérlegelés után, nem a címben ígért élet-, gondolkodás- és beszédmód reprezentációi. Jól mutatja a félreolvasás lehetőségét az 1912-ben megjelent *Levél a pusztában* című szöveg. Minden kétséget kizáróan az írásnak van egy rétege, melyben a szegedi Városi Múzeum munkatársának, majd igazgatójának, Tömörkény Istvánnak, a néprajzi gyűjtemény gyarapítójának személyes tapasztalata jelenik meg. A történet középpontjában látszólag Borsodi Bálint számadó gulyás van, aki várja katonafia levelét. A szöveg el-elkanyarodásaiból kiderül, miért nem a tanyára, miért a pusztába küldik az írást, milyen úton-módon jut el a levél a címzetthez, hogyan történnek hetenként „a napszámos fogadások”, miként terelik másfelé a nyáját, „ha mező fűvét fölette a jószág”, miként ebédelnek a gulyások a „cserény”-ben (*A magyar nyelv nagyszótára meg-*

felelő helye szerint „fakert közé vesszéből vagy nádból font, hordozható, kb. 1,5 méter magas lapokból összeállított, rendszerint fedél nélküli építmény[ben]”), miközben „[a] gulya hever a dörgölöző fa körül”. Mindenkinek, így a várt levelet hozó „öreg pusztaó lovas”-nak, Kazi Andrásnak is meg kell ismernie a nyolcszáz állat közül a maga üszőjét. „Ez tarka jószágnál nem nehéz dolog, de a régi fajta fehér magyar baromnál már nem olyan könnyű, mert nagyon egyformák.” Kazi András a gulyások meginvitálják ebédre. „Hát csak Isten áldásával”, mondja az üszőjét „föltekinteni” érkezett ember.

A „néprajzi hitel”, amelybe sorolható mondatokból csak mutatóba hozott részletek árulkodnak, elfedheti a szövegformálás újdonságát a kortársak többsége és az utókor előtt. A *Levél a pusztában* című írásban és Tömörkény legjobb novelláiban nem egyenes vonalú a történet, a szövegmondó és a szöveg megformálója nem azonos, egymást váltogató perszónák, az ő nézőpontjuk keveredik egymással és az író asszociációs bázisával. Karakteresen más ez a megformálás, mint a kortársaké: Csáth Gézáé, Kaffka Margité, Móriczé, Babitsé, Kosztolányié. És különleges a novella beszédformája. A pusztai ember szófordulatai váltakoznak itt a 20. század elején volt Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében szolgált katonák német–magyar kevert nyelvével, a pusztai-falusi ember gondolkodásmódjának lenyomatával, a vulgáris múlt-jelen-jövő értelmezés toposzaival, a szövegmondó direkt belépéseivel, az emberi viselkedés pszichológiai indoklásának leírásával.

A további mérlegelést elhagyva itt csupán jelezni lehet: Lengyel András szerint az életmű értékvonatkozásainak autentikus felmutatása nélkül nem értelmezhető Tömörkény István novelláiban megjelenő új szólam-kontamináció mint a magyar modernitás egyik lehetősége.

Lengyel András a Tömörkény-novellák specifikus vonásainak hangsúlyozásával értelmezte a félperifériális magyar világon belül a szegedi és a Szegedet környező világ értékűtközéseit. Ebben a régióban az 1879-i nagy árvíz után, hármas tagozódású, egymástól látványosan különböző termelési-társadalmi-kulturális és mentalitástörténeti vonatkozásrendszer alakult ki. Az elpusztult történeti városrész helyén létrejött a radikálisan új modern magyar kisvilág a maga építészeti formáival, gazdasági és kulturális tereivel, hasonlóan a milleniumi lázban mesterségesen formált Budapesthez. Ezt a centrumot kerítette be a töltésen kívüli terület, benne az Alsóváros, azaz a periféria, amelyik élte a lassan mozduló paraszti-falusi kisvilág életét. A legkülső kört az évszázadok óta változatlan tanyavilág, a gulyákat, csordákat legeltető, nem mozduló, félig nomád gondolkodás-, élet- és beszédformát őrző állattartók, gulyások, csordások, csikósok jelentették. Hozzájuk élettérben is közel voltak a maguk valódi félnomád életét élő, ősi törvényeiket követő cigány csoportok.

Tömörkény Istvánnak napi átjárása volt e három (esetleg négy) társadalomban. Munkahelye, a *Szegedi Hírmondó* szerkesztősége, a Somogyi Könyvtár és a Városi Múzeum a látványosan modern centrumhoz kapcsolta. Újságíróként és a Múzeum anyagát gyarapító munkatársként-igazgatóként napi, de legalább heti kapcsolata volt a „töltésen túliak”-kal, a perifériával. Archeológiai kutatásai, népeleti érdeklődése a periférián túli természeti világba vitte. A *Levél a pusztában* című novella – itt nem jelölt formában – mutatta, milyen mélységben élte meg

a külső jelekből és a párbeszédéből elképzelhető mentalitás szokástörvényeit. Mindezeket nem a társadalom átalakítására készülő, abban részt kívánó ambíciójával tette. Irodalmi alkotásaiban e három (talán négy) életszféra beszédformáit és belső beszédét mozgósította.

A *Tömörkény-tanulmányok* cím jelzi, Lengyel András mindezt nem monográfia formában foglalta szavakba. Vannak itt emlék- és köszöntő könyvekben megjelent, akár még alkalminak is nevezhető írások. Olvasható az író által „germán származású adóalap”-ként emlegetett apjának két számlája köré kanyarított eszmefuttatás. A *regruta Tömörkény búcsúztatása* címmel a szűkebb szakmai-baráti kör rekonstrukciójának kísérlete. A címnél sokkal több kulturális, antropológiai összefüggést felmutató szöveg, az „*Európa utolsó nomádjai*” a cigány nép Tömörkény írásaiban címmel. A Tömörkény-életmű vizsgálatára igényt bejelentő tanulmány. *Görgey és Tömörkény* címmel az agg tábornoknak küldött könyvek kísérőlevele ugyanakkor érdekes kapcsolattörténeti írás, Jászai Mari és az 1848–1849-es főparancsnok közötti személyes viszony demonstrációja.

A tanulmányok, amint a szerző utószava is megerősíti ezt, előzetes mélyfúrások, egy nagyon tudatosan építkező, de sajnálatosan kevés alkotói idővel, ugyanakkor kivételes irodalomtudományi és társadalomszociológiai tudással és elméletalkotói ambícióval rendelkező szakember munkái. A szándék is nyilvánvaló. A „kismesterek” kategóriájába besorolt író életműve feltárásának fehér foltjait eltüntetni akarva új összefüggésekre irányítja a figyelmet. Ki akarja szabadítani Tömörkényt a „félreinterpretáló sztereotípiákból”. Fölvázol „egy rejtőzködő író és pályáivet”. A kötet végén közölt hatvannyolc írói levéllel és a hozzájuk fűzött adatokkal pedig jelezni akarta azt a kört, Móra Ferencről, a Dugonics Társaság vezetőitől a Petőfi Társaság elnökségéig, amelyikkel kitüntetett kapcsolatban volt.

Lengyel András inspiráló szakmaisággal jelezte Tömörkény István újraértelmezésének szükségességét. De szándékosan nem dolgozott el mindent „az utódok elől”.

(*Tiszatáj Könyvek, 2019*)